

Ostrowski, Jerzy

Dwie ogólnopolskie konferencje historyków kartografii poświęcone polskiej kartografii XIX wieku

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 46/2, 204-217

2001

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

do Rosji, gdzie wcielano je do zbiorów publicznych (biblioteki uniwersyteckie) i prywatnych, m. in. rodziny cesarskiej. W miarę upływu czasu zacierano proveniencję wielu eksponatów, tak że dziś np. znaczne trudności nasuwa identyfikacja militariów, które trafiwszy do prywatnej kolekcji cara Mikołaja I, zostały następnie rozproszone po wielu działach Ermitażu. Z Polski wywieziono m. in. ok. 28 tys. voluminów książek, 4100 sztuk numizmatów, ponad 4 tys. obrazów, grafik i rysunków. Podstawowe informacje o losach zbiorów Towarzystwa znaleźć można w raportach jego likwidatorów, przechowywanych w archiwach rosyjskiego Ministerstwa Oświaty i Ministerstwa Dworu Cesarskiego. Niestety, tylko część tych zbiorów wróciła do Polski na mocy traktatu ryskiego.

Uczestnicy sesji mieli możliwość wysłuchania rzadko wykonywanych dziś *Śpiewów historycznych* J. U. Niemcewicza z muzyką K. Kurpińskiego w interpretacji Młodzieżowej Orkiestry Kameralnej „Divertimento“ pod dyrekcją Elżbiety Ostrowskiej.

Nie było to jedyne wydarzenie muzyczne towarzyszące obchodom. W dniu otwarcia wystawy, w Kościele Św. Krzyża, wystąpił Chór Mieszany Państwowej Szkoły Muzycznej II stopnia im. Józefa Elsnera pod dyrekcją Katarzyny Sokołowskiej. W programie znalazły się m. in. *Hymn do miłości Ojczyzny* (słowa I. Krasickiego), *Sanctus* z Mszy e-moll, op. 88 J. Elsnera, *Boże, coś Polskę* (do słów A. Fełińskiego). 14 grudnia w Studiu Koncertowym Polskiego Radia odbył się koncert polonezów w wykonaniu Orkiestry Symfonicznej Państwowej Szkoły Muzycznej II st. im. J. Elsnera pod batutą Piotra Wajraka, za fortepianem zasiadł Henryk Rutkowski. W programie znalazły się przede wszystkim utwory J. Elsnera (Polonez z opery *Król Łokietek*) i K. Kurpińskiego (polonez *Witaj Królu*). 15 grudnia w Bibliotece Publicznej Gminy Warszawa-Bielany im. Stanisława Staszica można było wysłuchać koncertu kolęd i pastorałek (m. in. *Bóg się rodzi* do słów F. Karpińskiego) w wykonaniu orkiestry „Divertimento“ pod dyrekcją E. Ostrowskiej.

Dorota Zamojska
(Warszawa)

DWIE OGÓLNOPOLSKIE KONFERENCJE HISTORYKÓW KARTOGRAFII POŚWIĘCONE POLSKIEJ KARTOGRAFII XIX WIEKU

Zespół Historii Kartografii, powołany jesienią 1975 roku przy ówczesnym jeszcze Zakładzie Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN, od samego początku swojej działalności organizuje doroczne (z przerwą w latach 1990–1992) ogólnopolskie konferencje historyków kartografii. Odbywają się one w różnych miastach (w tym czterokrotnie w Warszawie i pięciokrotnie we Wrocławiu) i są przygotowywane przy współudziale zainteresowanych tą problematyką miejscowych instytucji naukowych – przeważnie wyższych uczelni, bibliotek i archiwów.

Dotychczas odbyło się 20 takich konferencji, przy czym zajmowały się one albo bardzo zróżnicowaną tematyką (szczególnie trzy pierwsze w latach 1975–1977), albo dotyczyły wybranych rodzajów map, np. map górnictwa solnego (1979) i map leśnych (1984), albo map przedstawiających pewną kategorię obiektów, np. miasta (1980) lub twierdze (1987), wreszcie historii i dorobkowi zasłużonych firm wydawniczych: „Książnicy-Atlas“ we Lwowie i Wrocławiu (1986) oraz wydawnictwa Karola Flemminga w Głogowie (1994). Odbyła się także konferencja poświęcona specyficznej tematyce map na nietypowych nośnikach, jakimi są medale (1993) oraz konferencja na temat funkcji i roli mapy w pracy historyka (1998). Na osobne wymienienie zasługuje „regionalny“ nurt tych konferencji, kiedy to przedmiotem referatów i dyskusji jest dawna kartografia we wszystkich jej aspektach, ale odnosząca się do wybranego regionu kraju – historycznego lub przyrodniczego. Taki charakter miały konferencje poświęcone kartografii (głównie tematycznej) polskich Karpat (1981), Sudetów (1989), Prus Wschodnich (1995), południowego Bałtyku i jego побереża (1996) oraz Królestwa Polskiego, tzw. Kongresowego (1997).

Ostatnią z wymienionych wyżej konferencji, zorganizowaną w Warszawie jesienią 1997 r. oraz jubileuszową, XX Konferencję na temat „Kartografia polska XIX wieku w dorobku Bolesława Olszewicza“, która odbyła się w kwietniu 2000 r. w Polanicy-Zdroju łączy wspólna cecha, mianowicie skupienie uwagi uczestników na polskiej kartografii XIX wieku – okresu w dziejach tej dyscypliny niezwykle ważnego, a przez naszych badaczy, zainteresowanych głównie kartografią staropolską, wyraźnie zaniedbanego. Dlatego, mimo że od wcześniejszej z tych dwóch konferencji minęły ponad trzy lata, warto je tu przypomnieć łącznie – tym bardziej, iż „odrabianie zaległości“ w badaniach kartografii ziem polskich okresu zaborów ma być kontynuowane i najbliższa, XXI konferencja Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN będzie poświęcona kartografii Galicji.

* * *

Zgodnie z wcześniejszymi planami, XVIII Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii odbyła się w Warszawie w dniach 21 i 22 listopada 1997 r., a jej tematem była „Kartografia Królestwa Polskiego 1815–1915“. Konferencję zorganizowały Zespół Historii Kartografii przy IHN PAN oraz Zakład Zbiorów Kartograficznych Biblioteki Narodowej przy współpracy z Katedrą Kartografii Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego. Miejscem obrad był nowy gmach Biblioteki Narodowej w Alejach Niepodległości. Wzięło w nich udział 80 osób (nie licząc zaproszonych gości), reprezentujących 38 instytucji, w tym 13 bibliotek naukowych, 13 wyższych uczelni i 4 archiwa. Z zagranicy przybyli na konferencję państwo Barbara i Jerzy Czarny-Karasiowie z Bristolu – ofiarodawcy cennej kolekcji dawnych map i atlasów dla Biblioteki Narodowej oraz znany kolekcjoner dr Tomasz Niewodniczański z Bitburga (RFN).

Uroczyste otwarcie konferencji odbyło się z udziałem dyrektora Biblioteki Narodowej prof. dr. hab. Jakuba Lichańskiego, który powitał organizatorów i uczestników oraz życzył wszystkim przyjemnego i owocnego pobytu w nowych murach książnicy. Właściwe obrady, którym w pierwszym dniu przewodniczył prof. dr. hab. Stanisław Alexandrowicz, rozpoczął prof. dr. hab. inż. Wiktor Grygorenko (Warszawa) wprowadzającym referatem *Mapy topograficzne – zarys dziejów*. Było to przypomnienie żywiołowego rozwoju kartografii topograficznej, zwłaszcza wojaskowej, w końcu XVIII i w pierwszej połowie XIX wieku oraz omówienie na tym tle sytuacji w naszym kraju – począwszy od pierwszych prób podjętych za panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego poprzez krótki okres Księstwa Warszawskiego po znaczące osiągnięcia w czasach Królestwa Kongresowego.

Powyższy wątek rozwinął dr inż. Michał Stankiewicz (Warszawa) omawiając chronologicznie *Zdjęcia topograficzne na obszarze Królestwa Polskiego w XIX w.*, ze szczególnym uwzględnieniem przebiegu prac nad mapą Kwatermistrzostwa 1:126 000 oraz wzorowaną na niej rosyjską mapą w tejże skali, tzw. „trójwiorstówką“. Natomiast dokładnością pierwszej z tych map oraz jej wykorzystaniem w badaniach historycznogeograficznych zajął się czteroosobowy zespół z Olsztyna pod kierunkiem prof. dr. hab. inż. Marii Szacherskiej (poza kierowniczką dr inż. Krzysztof Bojarowski, mgr inż. Beata Szozda i mgr inż. Bogdan Wolak), w imieniu którego rezultaty przeprowadzonych pomiarów i eksperymentów przedstawił dr inż. K. Bojarowski w referacie „*Topograficzna Karta Królestwa Polskiego*“ w świetle wyników przetwarzania graficzno-numerycznego. Była to prezentacja oryginalnych prób zastosowania nowoczesnej techniki komputerowej do analizy dawnych map oraz badania zmian elementów krajobrazu (np. zarysów jezior i lasów) po uprzednim precyzyjnym spasowaniu wspólnych punktów na mapie dawnej – w tym przypadku na wybranych arkuszach mapy Kwatermistrzostwa i na mapie współczesnej.

Od ściśle topograficznej problematyki odeszli autorzy następnych referatów, wygłoszonych po przerwie. Najpierw dr Beata Konopska odczytała opracowanie nieobecnego dr. inż. Lecha Królikowskiego *Najstarsze inżynierskie projekty regulacji Wisły*, w którym była m.in. mowa o pierwszych dokładnych pomiarach niwelacyjnych doliny Wisły, początkowo na odcinku od Zawichostu do granicy z Prusami (w latach 1875–1878 pod kierunkiem inż. J. Kosteneckiego) oraz nieco później od Niepołomic do Zawichostu (1887–1888, pod kierownictwem inż. R. Ingardena).

Na mało znane, lecz bardzo w swoim czasie popularne przeglądowe mapy przedstawiające terytorium Królestwa Polskiego autorstwa pruskiego kartografa Fryderyka Engelhardta zwrócił uwagę zebranych mgr Jerzy Ostrowski (Warszawa) w przygotowanym wspólnie z mgr Elżbietą Ostrowską referacie *Ziemia Królestwa Polskiego na mapach Fryderyka Engelhardta z lat 1812–1863*. Przed wszystkim została tu zaprezentowana i szczegółowo omówiona *Karte vom*

Herzogtum Warschau und den angrenzenden Staaten w skali ok. 1:763 000, wydana po raz pierwszy w Berlinie w 1812 r., a następnie co najmniej ośmiokrotnie wznawiana aż do roku 1863 pod zmienionym tytułem *Karte von dem Koenigreich Pohlen, Gross-Herzoghtum Posen und den angrenzenden Staaten*. Drugą przedstawioną w referacie, jeszcze mniej znaną pracą F. Engelhardta była znacznie szczegółowsza *Karte vom Preussischen Staate und den angrenzenden Ländern östlich von Berlin* w skali ok. 1:325 000, wydana najpierw w Berlinie w 1819 r. w 9 arkuszach, a następnie w 1835 r., rozszerzona do 23 arkuszy i obejmująca oprócz większości Prus także cały obszar Kongresówki. Ze względu na zasięg i bogactwo treści mapa ta zasługuje, zdaniem referentów, na szczególną analizę i ocenę.

Nieco na uboczu podstawowego tematu konferencji mieścił się bogato ilustrowany referat *Obszar Królestwa Polskiego w wybranych studiach wojskowo-geograficznych*, wygłoszony przez płk. dr. Andrzeja Aksamitowskiego i kpt. mgr. Jacka Augustyniaka (Warszawa). Przedmiotem ich wystąpienia były tzw. opisy wojskowo-geograficzne terenu, które uzupełniały opracowania kartograficzne, a także prace teoretyczne, poruszające zagadnienia geografii wojennej, dotyczące obszaru Królestwa Polskiego. Autorem tych prac był przede wszystkim wybitny teoretyk wojskowy, pułkownik (późniejszy generał) Ignacy Prądzyński.

Jako ostatni w tej grupie referentów wystąpił mgr inż. Marek Witecki (Warszawa), który w referacie *Kartografia miejska 1815–1915* skoncentrował się na planach Warszawy z pierwszych lat Królestwa Polskiego, głównie zaś na fundamentalnych dla stolicy dziełach, jakimi były plany (szczegółowy 1:250 oraz tzw. ogólny 1:2 500) opracowane w latach 1883–1915 pod kierunkiem W.H. Lindleya.

Po wysłuchaniu przedpołudniowej porcji referatów uczestnicy konferencji udali się na uroczyste otwarcie okolicznościowej wystawy, zatytułowanej „Mapy generalne Królestwa Polskiego ze zbiorów Biblioteki Narodowej“, którego dokonał dyrektor prof. Jakub Lichański, po czym szczegółowych objaśnień o układzie ekspozycji udzieliła jej inicjatorka i autorka mgr Lucyna Szaniawska z Zakładu Zbiorów Kartograficznych BN. Na wystawie zaprezentowano 91 arkuszy map i 6 atlasów, przedstawiających całe terytorium Królestwa Polskiego. Z map ogólnogeograficznych pokazano wieloarkuszowe mapy topograficzne i mapy przeglądowe, z map tematycznych zaś historyczne, geologiczne, hydrograficzne, gleboznawcze, polityczne i administracyjne, ludnościowe, komunikacyjne i gospodarcze. Tę interesującą i zaskakującą różnorodnością pokazanych opracowań wystawę można było zwiedzać jeszcze przez trzy tygodnie po zakończeniu konferencji!

Popołudniową sesję pierwszego dnia obrad rozpoczęła długa i żywa dyskusja nad porannymi wystąpieniami, w której najwięcej miejsca poświęcono uzupełnieniom informacji zawartych w niektórych referatach – np. planom regulacyjnym górnej Wisły z lat 1821–1827, przypomnianym przez dr Janinę Stoksik, a także miarom i skalom używanym na dawnych planach Warszawy, o czym interesująco

mówił mgr inż. M. Witecki. Ponadto dr T. Niewodniczański zapowiedział przygotowanie na Zamku Królewskim w Warszawie wielkiej wystawy pt. „Dawna Polska na mapach i widokach miast“ oraz przestrzegł przed analizowaniem dokładności dawnych map naklejonych na płótno (a przez to silnie zdeformowanych) i bezkrytycznym posługiwaniem się różnymi wartościami średnimi.

Po zakończeniu dyskusji ogłoszono po południu tylko dwa referaty. W pierwszym dr Bogdan Horodyski (Warszawa) zaprezentował skromny edytorsko lecz wartościowy merytorycznie *Atlas Statystyczny Królestwa Polskiego* opracowany przez lekarza i działacza społecznego Aleksandra Macieszę, a wydany przez niego w Płocku w 1907 r. Po przybliżeniu sylwetki twórcy oraz treści 32 plansz atlasu, autor referatu podkreślił w zakończeniu historyczne znaczenie pracy A. Macieszy, z wielu względów zasługującej na więcej miejsca w dziejach naszej kartografii.

Geologiczne syntezy kartograficzne Królestwa Polskiego były tematem przeglądowego referatu prof. dr. hab. Zbigniewa Wójcika (Warszawa), przy czym autor ograniczył się w zasadzie tylko do opracowań polskich. Ze znacznej liczby takich map, zarówno samoistnych, jak i wchodzących w skład atlasów i rozpraw, bliżej zostały omówione znane dzieło S. Staszica wydane w 1815 r. (z datą 1806!) oraz ważna mapa G. C. Puscha z 1836 r., pobieżniej natomiast scharakteryzował referent mapy późniejsze takich autorów, jak F. K. Giżycki (1845), H. Łabędzki (1848), J. Siemiradzki i E. Dunikowski (1891) oraz G. Grzybowski (1912). Głównymi elementami treści wszystkich tych map były zespoły stratygraficzne, często wzbogacane informacjami z zakresu tektoniki.

W krótkiej dyskusji po tych referatach jeszcze raz powrócono do sprawy skal dawnych planów oraz zwrócono uwagę na nieudolny podkład topograficzny mapy S. Staszica, opracowany – o czym poinformował prof. Z. Wójcik – przez profesora gimnazjum w Szczecbrzeszynie, Antoniego Hofmanna.

W drugim dniu obrad, ostatnią sesję prowadzoną przez prof. dr. hab. Jacka Pasławskiego z Katedry Kartografii UW, wypełniły dwa referaty, cztery komunikaty oraz kończąca całość dyskusja. Jako pierwszy wystąpił mgr Henryk Rutkowski (Warszawa), który w referacie *Znaczenie wybranych map z XIX wieku dla badań dawnej Polski* podzielił się swoimi doświadczeniami dotyczącymi wykorzystania pięciu map: Prus Południowych D. Gilly'ego (1802–1803), Nowych Prus Południowych J. K. von Textora (1806–1808), Galicji Zachodniej A. Mayera von Heldenfelda (1808), mapy Kwatermistrzostwa (1843) oraz *Karty dawnej Polski* W. Chrzanowskiego (ok. 1840–1859) do rozwiązywania różnych zagadnień z dziejów Polski przedrozbiorowej, rozpatrując je pod kątem względnej niezmienności przedstawionych na tych mapach elementów krajobrazu.

Trzy następne komunikaty związane były ze zbiorami kartograficznymi. O mapach dotyczących Królestwa Polskiego w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie informował odczytany (z powodu nieobecności autora) komunikat mgr. Edwarda Schnaydra, który z dość skromnej listy takich map za najcenniejsze uznał

rękopiśmienną drożnię Warszawa-Terespol w skali ok. 1:90 000 z 1819 r. oraz dotyczące Kongresówki tzw. „arkusze zagraniczne“ austriackiej mapy topograficznej w skali 1:75 000. Z kolei dr inż. Jolanta Bałandynowicz w komunikacie *Katalog map Królestwa Polskiego* w systemie informacji przestrzennej przedstawiła system katalogowania map na nośniku elektronicznym, zaprojektowany wspólnie z prof. dr hab. inż. Marią K. Szacherską i mgr. inż. Robertem Ziehmem (Olsztyn). Wreszcie nadspodziewanie liczne *Cartographica Królestwa Polskiego* w zbiorach Centralnej Biblioteki Ukraińskiej Akademii Nauk w Kijowie omówiła i zilustrowała przykładami mgr Wiesława Wernerowa (Wrocław). Wśród przejranych przez nią wraz z mgr. Jerzym Ostrowskim poloników wydzielone zostały seryjne mapy topograficzne, mapy działań wojennych (głównie z okresu powstania listopadowego), mapy przeglądowe i administracyjne, plany miast oraz szczególnie wartościowe atlasy i mapy tematyczne, zwłaszcza z zakresu geologii i etnografii.

Prace magisterskie poświęcone kartografii Królestwa Polskiego wykonane w uniwersyteckich katedrach i zakładach kartografii były tematem komunikatu mgr. Jerzego Ostrowskiego, który poinformował zebranych, że w latach 1955–1972 w ramach specjalizacji kartograficznej na uniwersytetach we Wrocławiu (pod kierunkiem prof. B. Olszewicza) i w Warszawie (pod kierunkiem prof. S. Pietkiewicza) przygotowano i obroniono około stu prac z zakresu szeroko pojętej historii kartografii, wśród których ponad 20 dotyczy całkowicie lub częściowo kartografii pokongresowego Królestwa Polskiego. Stanowią one na ogół bardzo cenny materiał dla badaczy dziejów kartografii naszych ziem w XIX wieku, przy czym zaledwie kilka spośród nich doczekało się opublikowania w skróconej formie w czasopismach fachowych.

Przed kończącą obrady dyskusją odczytany został jeszcze skrót referatu nieobecnej dr Janiny Piaseckiej (Wrocław) pt. *Atlasy statystyczne Królestwa Polskiego od L. Platera (1827) do E. Romera (1916)*, zawierający zwięzłą charakterystykę sześciu takich atlasów, a ponadto trzech atlasów o szerszej tematyce, ale z mapami lub tablicami statystycznymi. Dyskusja skupiła się natomiast na sprawie coraz powszechniejszej komputeryzacji katalogów kartograficznych, potrzebie informowania o polonikach znajdujących się w zbiorach bibliotecznych i archiwalnych Europy Wschodniej oraz celowości publikowania wartościowych prac z zakresu historii kartografii, wykonywanych na wyższych uczelniach jako prace magisterskie oraz ich rozwijania w formie doktoratów, do czego zachęcał prof. Stanisław Alexandrowicz.

Do prof. S. Alexandrowicza, jako przewodniczącego (od 1995 r.) Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN, należała także wypowiedź podsumowująca całą konferencję, uznaną przez niego za imprezę potrzebną, w jakimś stopniu wypełniającą liczne jeszcze luki w wiedzy o XIX-wiecznej kartografii tak znacznej polaci naszego kraju. Mówca podziękował także referentom i dyskutantom, gościnnym

gospodarzom, a przede wszystkim organizatorom konferencji na czele z niestrudżonymi paniami mgr Lucyną Szaniawską i mgr Wiesławą Wernerową, które wzięły na siebie główny ciężar przygotowania tego niewątpliwie udanego spotkania.

* * *

Podwójnie jubileuszowa, bo przypadająca również w 25-lecie działalności Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN, XX Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii odbyła się w znanym sudeckim uzdrowisku Polanicy-Zdroju w dniach 13–15 kwietnia 2000 roku. W pewnym sensie okolicznościowy był również sam temat konferencji. Nie była ona bowiem poświęcona – jak większość poprzednich – ani wybranej kategorii map, ani wyodrębnionemu regionowi Polski, lecz dorobkowi, a ściślej jego istotnej części, naszego znakomitego historyka geografii i kartografii, profesora Bolesława Olszewicza (1893–1972). Okolicznością, która przesądziła o wyborze tematu polanickiego spotkania, było ukazanie się trzeciego, ostatniego tomu niedokończonego przez autora ważnego źródłowego opracowania pt. *Kartografia polska XIX wieku. Przegląd chronologiczno-bibliograficzny*². Pozwalało to na dokonanie konfrontacji zawartego w tej pracy obfitego materiału z dzisiejszym stanem naszej wiedzy, a jednocześnie było okazją do przypomnienia sylwetki i dorobku tej zasłużonej postaci. Konferencja odbyła się zatem pod hasłem „Kartografia polska XIX wieku w dorobku Bolesława Olszewicza“. Miejscem obrad i jednocześnie zamieszkania uczestników był hotel Sana na peryferiach miasta. Przybyły na nie 64 osoby, reprezentujące przede wszystkim biblioteki naukowe, wyższe uczelnie i archiwa, w tym honorowy członek Zespołu Historii Kartografii, dr Tomasz Niewodniczański z Bitburga.

Zgodnie z wieloletnią tradycją, prawie trzydniowe obrady otworzył i potem prowadził przewodniczący Zespołu prof. Stanisław Alexandrowicz. Podkreślił on rocznicowy charakter konferencji, a następnie przypomniał początki organizowania się zespołu oraz zasługi, jakie miał na tym polu jego wieloletni poprzednik, śp. prof. Julian Janczak.

Po tym otwierającym wystąpieniu rozpoczęły się „robocze“ obrady konferencji, które zostały podzielone na pięć sesji. Pierwszą, zatytułowaną „Sylwetka uczonego“ zainaugurował referat prof. Józefa Babicza (Warszawa) *Bolesław Olszewicz (1893–1972) – historyk kartografii*, który był zwięzłą charakterystyką genezy zainteresowań naukowych tego wybitnego znawcy nie tylko polskiej geografii i kartografii, głównych etapów jego kariery zawodowej i naukowej oraz rozległych kontaktów międzynarodowych. Swoje wystąpienie autor referatu zakończył podkreśleniem znaczenia dorobku profesora Olszewicza i zachętą do jego wykorzystywania w dalszych badaniach nad dziejami naszej kartografii.

Kolejne referaty pierwszej sesji dotyczyły pewnych aspektów, a nawet epizodów, w wielowątkowej twórczości prof. B. Olszewicza. Dr Jadwiga Bzinkowska (Kraków)

Ryc. 1. Uczestnicy konferencji w Polanicy-Zdroju w czasie przerwy w obrzędach.

Ryc. 2. Fragment wystawy dorobku prof. B. Olszewicza. Objaśnień udziela jej autorka mgr Wiesława Wernerowa (fot. Piotr Grabowski)

opowiedziała o zachowanej w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej korespondencji Profesora z kilkoma krakowskimi geografami i historykami, m. in. profesorem W. Semkowiczem, w sprawie opracowywanego w latach dwudziestych tomu *Atlasu historycznego Polski*, a następnie mgr Piotr Grabowski (Olsztyn) scharakteryzował działalność prof. B. Olszewicza jako bibliotekarza, bibliografa i bibliofila. Szczególnie interesujące było tu przypomnienie jego udziału w pracach nad inwentaryzacją zbiorów kartograficznych w Polsce oraz prób opracowania instrukcji ich katalogowania. Ten sam referent mówił po przerwie o udziale prof. B. Olszewicza w pracach Komisji Ustalania Nazw Miejscowych na Ziemiach Odzyskanych w latach 1946–1951, w tym o różnorodnych problemach i trudnościach, jakie musiała pokonywać ta komisja przed ostatecznym zaproponowaniem wielu nazw do formalnego zatwierdzenia. Z kolei zainteresowania regionalne B. Olszewicza zreferowała dr Teresa Bogacz (Wrocław). Podkreśliła, że skupiły się one przede wszystkim na Śląsku, z którym był przez wiele lat związany i któremu poświęcił dwa nowatorskie opracowania: *Najdawniejsze opisy geograficzne Śląska* (Katowice 1936) oraz *Polskość Śląska w świetle dawnych źródeł geograficznych, krajoznawczych i kartograficznych* (Wrocław 1948).

Istotny nurt dydaktyczny w działalności profesora Olszewicza był tematem referatu mgr Ewy Szynkiewicz (Wrocław), która omówiła obszerne zestawienie 54 prac magisterskich z zakresu historii kartografii ziem polskich, wykonanych pod jego kierunkiem na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie w latach 1958–1972 wykładał historię kartografii dla studentów specjalizacji kartograficznej oraz prowadził seminarium magisterskie. Wreszcie jako ostatni w pierwszej sesji wystąpił mgr Jerzy Ostrowski (Warszawa), który zaprezentował profesora Olszewicza jako współautora (z Edwardem Maliszewskim) wartościowego dwutomowego *Podręcznego Słownika Geograficznego* (Warszawa 1925 i 1927). Wśród około 21 tysięcy umieszczonych w nim haseł prawie dwieście dotyczy historii kartografii. W hasłach tych ujawniła się pasja poszukiwawcza i erudycja młodego B. Olszewicza, który zebrał i umieścił w *Słowniku* niekiedy informacje wręcz unikatowe, trudne do uzyskania w innych źródłach. O wartości tego encyklopedycznego dzieła najlepiej świadczy fakt, że jeszcze dziś jest ono z pożytkiem wykorzystywane przez wielu badaczy. Sesję zakończyła tradycyjnie dyskusja, w której najwięcej czasu poświęcono pracom powojennej komisji nazewnicznej, i to nie tylko w kontekście udziału w niej prof. Olszewicza, ale szerzej – metod jej pracy oraz losów pozostawionych przez nią materiałów.

W ramach sesji drugiej i trzeciej zajęto się już konkretnie – zgodnie z tematem konferencji – *Kartografią polską XIX wieku*, rozpatrując zestawiony przez prof. B. Olszewicza materiał najpierw w ujęciu regionalnym, a następnie według tematyki opisanych przez niego atlasów i map. Spojrzenie regionalne znalazło wyraz w czterech referatach, które wypełniły popołudnie pierwszego dnia obrad. Ziemie zaboru rosyjskiego ze szczególnym uwzględnieniem Królestwa

Polskiego wyodrębnił z całości pracy i skomentował mgr Jerzy Ostrowski, stwierdzając m. in., że zabór ten zajmuje w pracy B. Olszewicza miejsce szczególnie. Odnosi się do niego bowiem ponad 40% pozycji, przy czym widoczna jest tu dominacja Królestwa Polskiego, a w nim przytłaczająca pozycja Warszawy. Ponadto stwierdzono, że w opracowaniu B. Olszewicza charakterystyczne jest szerokie uwzględnienie map załączonych do publikacji tekstowych: przewodników, podręczników, a przede wszystkim rozpraw naukowych, bez czego obraz ówczesnej kartografii byłby z pewnością niepełny. Mimo, że opublikowane zestawienie chronologiczno-bibliograficzne zawiera wiele informacji bezcennych, to nie jest ono wolne od licznych, niekiedy istotnych luk, stąd kończąca referat konkluzja, że wychodząc z pracy B. Olszewicza jako podstawy, należy jeszcze włożyć wiele wysiłku w celu uzyskania możliwie pełnego obrazu kartografii tego ważnego okresu naszych dziejów. Podobnym wnioskiem zakończyła swoją próbę oceny stanu opracowania kartografii Galicji dr Jadwiga Bzinkowska, która zaproponowała także wydanie pracy B. Olszewicza na płycie kompaktowej, rozszerzając ją przy tym do roku 1918. Z kolei kartografią Śląska w całym dorobku prof. B. Olszewicza zajął się dr Roman Wytyczak (Wrocław), omawiając jego poszczególne publikacje na ten temat. Stwierdził przy tym, że kartografia tego regionu została przedstawiona przez B. Olszewicza stanowczo zbyt skromnie (np. w przeglądzie dotyczącym XIX wieku dotyczy niej tylko 19 pozycji) w stosunku do bardzo dużej liczby atlasów i map, publikowanych przez około 20 działających tam oficyn wydawniczo-drukarskich.

Nie o regionie, lecz o jednej konkretnej mapie mówiła natomiast interesująco dr Wiesława Żyszkowska (Wrocław). Przedmiotem jej wystąpienia była rękopiśmienna mapa Departamentu Poznańskiego w skali około 1:166 000, opracowana częściowo w latach 1807–1809 z inicjatywy Edwarda Raczyńskiego i przeanalizowana szczegółowo przez referentkę na podstawie ocalałych odbitek fotograficznych, oryginał mapy uległ bowiem zniszczeniu w czasie II wojny światowej.

Największe terytorium, bo cały świat poza ziemiami dawnej Polski, uwzględnił ostatni referat tej sesji, poświęcony wkładowi Polaków do XIX-wiecznej kartografii innych krajów, wygłoszony przez mgr Wiesławę Wernerową (Wrocław). Dotyczył on polskich prac, głównie zdjęć topograficznych i kartowania tematycznego, w różnych regionach świata – od rozległych ziem Cesarstwa Rosyjskiego po mało znane zakątki Ameryki Południowej, Afryki, Australii i Oceanii, odnotowanych obficie (w stu kilkudziesięciu hasłach) w zestawieniu B. Olszewicza. Jest to jednak materiał mimo wszystko dalece niekompletny i powinien być punktem wyjścia do dalszych poszukiwań i całościowego opracowania tego najmniej znanego wątku w dziejach kartografii polskiej XIX wieku.

Wypowiedzi w dyskusji kończącej tę serię referatów miały przeważnie charakter uzupełnień do wysłuchanych wystąpień, przy czym najwięcej uwagi poświęcono nie uwzględnionym przez B. Olszewicza, a bardzo wartościowym

mapom katastralnym w ówczesnym zaborze austriackim, porównując je m. in. z przechowywanymi we Wrocławiu takimiż mapami pruskimi oraz mapami rosyjskimi, wykonywanymi tylko dla niektórych kompleksów majątkowych.

Z czterech referatów sesji poświęconej tematycznemu ujęciu zawartości opracowania B. Olszewicza, z powodu nieobecności trójki autorów został przedstawiony jedynie obszerny referat dr. Henryka Bartoszewicza (Warszawa) o uwzględnionych w tej pracy polskich planach miast. Jego autor dokonał szczegółowej analizy i oceny zebranego przez B. Olszewicza materiału, stwierdzając m. in., że pochodzi on w większości ze zbiorów Archiwum Głównego Akt Dawnych, przy czym najpełniejsza jest kwerenda dotycząca planów Warszawy i map okolic stolicy. Dalece niepełny jest natomiast obraz kartografii miejskiej obszarów kresowych Rzeczypospolitej. Do powyższego referatu nawiązywał komunikat Pawła Weszpińskiego i mgr. inż. Marka Witeckiego (Warszawa) o interesująco ujętym atlasie dawnych planów Warszawy, opublikowanym ostatnio przez Archiwum M. St. Warszawy, zawierającym barwne reprodukcje ponad trzydziestu planów i map z lat 1762–1943. Do tego też atlasu, a właściwie albumu, odnosiła się większość głosów w dyskusji, w której zwrócono m. in. uwagę na problem granicy między historią geodezji a historią kartografii, bowiem – jak podkreślił dr T. Niewodniczański – wielkoskalowych planów miast nie traktuje się na Zachodzie jako obiektów badań historyków kartografii (nie uwzględnił ich również w swoich *Dziejach* Karol Buczek). Z głosów nie dotyczących kartografii miejskiej należy przypomnieć apel prof. Jacka Paślawskiego o zwrócenie większej uwagi na XIX-wieczne mapy tematyczne, w tym pierwsze polskie pomysły map statystycznych (zapewne przed atlasem A. Macieszy z 1907 r.), a także o wydawanie reprodukcji dawnych map z egzemplarzy bez rozcięć, powstających przy naklejanii na płótno.

Ostatnią sesję, która wypełniła popołudnie drugiego dnia konferencji, zatytułowaną „Materiały bibliograficzne do kartografii XIX w. B. Olszewicza w kontekście zbiorów kartograficznych niektórych bibliotek i archiwów“ rozpoczął dobrze zilustrowany referat mgr Ireny Grzybowskiej i mgr Grażyny Dudzickiej (Warszawa) *XIX-wieczna kartografia tematyczna ziem polskich w zbiorach Centralnej Biblioteki Geografii i Ochrony Środowiska w Warszawie*. Okazuje się, że w zbiorach tych przechowywane są z tego okresu rzadkie atlasy i mapy geologiczne i hydrograficzne (m. in. niemiecki atlas dorzecza Odry z 1896 r.), mało znana *Mapa leśna Królestwa Polskiego* z 1846 r. oraz interesujący metodycznie atlas rolniczy Prus (1871) z licznymi mapami statystycznymi, obejmującymi prawie połowę dzisiejszego terytorium Polski.

Również XIX-wiecznym mapom ziem polskich, tym razem przechowywanych w Centralnej Bibliotece Wojskowej, poświęcony był referat mgr Magdaleny Lewnau (Warszawa), przy czym autorka uzupełniła zasadniczy temat interesującymi informacjami o pracy B. Olszewicza w tej bibliotece w 1919 r. oraz o jego udziale w wojnie z Rosją w roku 1920. Szczegółowe zaś omówienie poszczególnych kategorii map, znajdujących się w CBW, zarówno uwzględnionych,

jak i pominiętych w pracy B. Olszewicza, zakończyła referentka apelem o poszerzenie jego wykazu o atlasy i mapy z lat 1901–1918, z których 52 znajdują się w omówionym przez nią zbiorze.

Oryginalnie ujęty był referat Pawła Wespiańskiego (przygotowany wspólnie z Joanną Dojnik) o XIX-wiecznych mapach i planach miasta ze zbioru Archiwum M. St. Warszawy, rozpatrzonych pod kątem obrazu przemian, zachodzących w warszawskiej przestrzeni miejskiej na przykładzie jej północnej dzielnicy – Żoliborza, gdzie te przemiany, związane z budową cytadeli, miały nietypowy przebieg. Zostały one zilustrowane fragmentami kilkunastu planów z lat 1808–1897. Głównie przeglądowo-statystyczny charakter miały natomiast omówienie XIX-wiecznych map ziem polskich w Zbiorach Kartograficznych Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego (dr Andrzej Konias, Katowice), informacja o planach Warszawy w zbiorach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Petersburgu (mgr inż. Marek Witecki) oraz komunikat o bogatych (45 tysięcy map) zbiorach kartograficznych Archiwum Państwowego we Wrocławiu (mgr Janusz Gołaszewski).

Sesję zakończyło obszerne wystąpienie mgr Lucyny Szaniawskiej (Warszawa) pt. *Projekt prac nad centralnym katalogiem poloników kartograficznych XIX wieku*. Referentka stwierdziła, że zaistniały obecnie sprzyjające warunki (przystąpienie do komputeryzacji opisów bibliotecznych dokumentów kartograficznych oraz ostatni etap prac nad normą opisu bibliograficznego takich dokumentów) do pełnego skatalogowania zachowanych w naszych kolekcjach atlasów i map ziem polskich powstałych w okresie zaborów, czyli w latach 1795–1918. Zaproponowała, aby katalog objął całe historyczne terytorium Polski, uwzględniał zarówno mapy drukowane jak i rękopiśmienne, samoistne, atlasowe oraz znajdujące się w książkach i periodykach oraz aby prace nad nim zostały najpierw podjęte przez główne polskie biblioteki i archiwa posiadające wydzielone zbiory kartograficzne. Rezultatem zaproponowanych prac byłaby centralna komputerowa baza opisów katalogowych poloników kartograficznych XIX wieku. Należałoby także – zdaniem referentki – rozważyć ewentualne wydanie centralnego katalogu drukiem. Drugą część swojego wystąpienia mgr L. Szaniawska poświęciła drobiazgowemu omówieniu punkt po punkcie wspomnianej wyżej normy opisu dokumentów kartograficznych, co spotkało się z dużym zainteresowaniem obecnych na sali bibliotekarzy.

Dyskusja nad tym referatem, a także wypowiedzi na temat innych wystąpień oraz komunikaty o nowych publikacjach z zakresu historii kartografii wypełniły ostatnią krótką sesję trzeciego dnia konferencji, zatytułowaną tradycyjnie „Miscellanea“. Z uznaniem mówiono o projektach katalogu i normy, zwracając jednak uwagę, że zaproponowana szczegółowość opisu jest posunięta za daleko i tylko przedłuży całą pracę oraz, że pożyteczne byłoby przygotowanie instrukcji posługiwania się nową normą. Z nowości wydawniczych zaprezentowano efektowny *Album Warszawski* wydany przez Muzeum Historyczne M. St. Warszawy

(z ośmioma kartografikami) oraz trzeci, ostatni zeszyt reprodukcji planów i map Warszawy, obejmujący lata 1832–1944, przygotowany w Zakładzie Zbiorów Kartograficznych Biblioteki Narodowej, zawierający reprodukcje 25 planów i map w skalach oryginałów. Konferencję zakończyło krótkie podsumowanie, dokonane przez prof. S. Alexandrowicza, który podkreślił wkład, jaki w jej organizację wniosła mgr W. Wernerowa, a także poinformował o podjętej poprzedniego dnia decyzji Zespołu Historii Kartografii, że następna XXI Konferencja odbędzie się w Krasicy koło Przemyśla i będzie poświęcona kartografii Galicji.

Podobnie jak w Warszawie, również polanickiej konferencji towarzyszyła okolicznościowa wystawa, na której zgromadzono prawie cały opublikowany dorobek prof. B. Olszewicza, w tym znakomitą *Polską kartografię wojskową* z 1921 r. i młodzieńcze prace jeszcze sprzed I wojny światowej. Wszystkie, niekiedy unikatowe eksponaty pochodziły z wrocławskiej pracowni Instytutu Historii Nauki PAN.

* * *

Należy na zakończenie podkreślić, że Zespół Historii Kartografii przy IHN PAN nie tylko organizuje coroczne konferencje, cieszące się od samego początku niesłabnącym zainteresowaniem całego środowiska, lecz publikuje również materiały z tych spotkań w ramach serii wydawniczej „Z dziejów Kartografii”, której pierwszy tom ukazał się w 1979 roku. Dwa wydane ostatnio tomy tej serii to pokłosie obu omówionych wyżej konferencji. Tom X, opublikowany po dwóch latach gromadzenia materiałów autorskich, zawiera teksty 15 referatów i komunikatów wygłoszonych w czasie XVIII Konferencji w Warszawie. Został on uzupełniony wspomnieniem o zmarłym w 1987 roku zasłużonym kierowniku Zakładu Zbiorów Kartograficznych Biblioteki Narodowej, doktorze Bogusławie Krassowskim, a także czterema artykułami, zgłoszonymi przez autorów po konferencji³. Z kolei ostatni XII tom, opublikowany w końcu marca 2001 roku zawiera pełne materiały konferencji polanickiej (23 referaty i komunikaty) oraz bibliografię prac prof. Bolesława Olszewicza, któremu tom został poświęcony⁴.

Najbliższe plany Zespołu to przygotowanie wspomnianej konferencji w Krasicy, organizowanej tym razem przy współpracy Biblioteki Jagiellońskiej i Archiwum Państwowego w Przemyślu. Program konferencji, przewidzianej na ostatni tydzień września, zapowiada się bardzo atrakcyjnie, jako że bogata i niezwykle różnorodna kartografia Galicji wzbudziła nadszpiegowanie duże zainteresowanie, w tym również wśród naszych sąsiadów ze Lwowa, którzy przygotowują u siebie jedną z sesji. Warto zaznaczyć, że będzie to również trzecia już konferencja Zespołu poświęcona okresowi zaborów, kontynuująca zatem wypełnianie wspomnianej na początku luki w poznaniu tego bardzo ważnego etapu dziejów naszej kartografii.

Przypisy

¹ Rozszerzeniem tego obrazu warszawskiej kolekcji map i atlasów jest opracowany przez mgr Lucynę Szaniawską katalog pt. *Mapy Królestwa Polskiego wydane w latach*

1815–1915 w zbiorach Biblioteki Narodowej, opublikowany w 1998 r. jako XVI tom serii „Studia i Materiały z Historii Kartografii“, zawierający 384 opisy i 43 reprodukcje dokumentów kartograficznych.

² Bolesław Olszewicz: *Kartografia polska XIX wieku. Przegląd chronologiczno-bibliograficzny*. Materiały zachowane w Archiwum Polskiej Akademii Nauk oraz Instytucie Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk przygotowała do wydania Wiesława Wernerowa. Instytut Historii Nauki PAN, Polskie Towarzystwo Geograficzne. Warszawa: Wydawn. Retro-Art. Tom I, Tom II – 1998, 548 (288+260) s.; Tom III. 1. *Skorowidz osobowy* (oprac. W. Wernerowa), 2. *Skorowidz geograficzny* (oprac. J. Ostrowski i W. Wernerowa), 3. *Skorowidz bibliograficzny* (oprac. W. Wernerowa) – 1999, 192 s.

³ *Kartografia Królestwa Polskiego 1815–1915. Materiały XVIII Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii. Warszawa, 21–22 listopada 1997*. Pod red. L. Szaniawskiej i J. Ostrowskiego. Instytut Historii Nauki PAN – Zespół Historii Kartografii, Biblioteka Narodowa – Zakład Zbiorów Kartograficznych. Warszawa: Bibl. Narodowa, 2000, 280 s. „Z Dziejów Kartografii“ Tom X.

⁴ *Kartografia polska XIX wieku w dorobku Bolesława Olszewicza. Materiały XX Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii. Polanica-Zdrój, 13–15 kwietnia 2000 r.* Pod red. W. Wernerowej i J. Ostrowskiego. Instytut Historii Nauki PAN – Zespół Historii Kartografii, Polskie Towarzystwo Geograficzne – Komisja Historii Geografii. Wrocław: Wydawn. Sudety, 2000 [druk 2001], 248 s. „Z Dziejów Kartografii“ Tom XII.

Jerzy Ostrowski
(Warszawa)

„BRONISŁAW PIŁSUDSKI (1866–1918). CZŁOWIEK – UCZONY – PATRIOTA“
SYMPOZJUM: 20–21 PAŹDZIERNIKA 2000 R. W ZAKOPANEM

1. A jednak się spełniło!

Gdy w dniu 3 września 1999 roku, kończącym sesję referatową III Międzynarodowej Konferencji poświęconej Bronisławowi Piłsudskiemu i jego dziedzictwu naukowemu noszącej nazwę „Bronisław Piłsudski i Futabatei Shimei, piękna karta w dziejach stosunków polsko-japońskich“ – Kraków/Zakopane 29 sierpnia–7 września 1999, wręczałem Pani Teresie Jabłońskiej, dyrektor Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem urnę zawierającą ziemię z grobu B. Piłsudskiego, znajdującego się na cmentarzu Montmorency pod Paryżem, wówczas zapewniła Ona uczestników konferencji, że trapiąca mnie od lat idea, by na Cmentarzu Zasłużonych w Zakopanem wznieść symboliczną mogiłę B. Piłsudskiego, doczeka się realizacji w roku 2000!¹.

Złożona wówczas obietnica spełniła się! Oto bowiem w dniach 20–21 października 2000 roku odbyło się w Zakopanem sympozjum pod nazwą „Bronisław